

ПРИЗВИЩЕВІ ТА ВІДПРИЗВИЩЕВІ ФІЗИЧНІ ТЕРМІНИ В УКРАЇНСЬКИХ ОДНОМОВНИХ СЛОВНИКАХ

© Микульчик Р. Б., 2011

У статті йдеться про подання прізвищевих та відпрізвищевих фізичних термінів у одномовних словниках.

Ключові слова: українська мова, термін, епонім, простий епонім, складний епонім, словник.

This article is devoted to the question of physical terms eponyms presentation in one-language dictionaries.

Keywords: Ukrainian language, term, eponym, simple eponym, complex eponym, dictionary.

Стаття продовжує серію наших досліджень прізвищевих та відпрізвищевих фізичних термінів [1–4], які розкривають питання класифікації фізичних термінів-епонімів за різними параметрами, питання синонімії та правопису прізвищевих і відпрізвищевих термінів, проблему класифікації складених епонімів з огляду на їх структуру та питання будови складних та складених епонімів.

Фізичні прізвищеві та відпрізвищеві терміни зустрічаємо переважно в спеціалізованій науковій, навчальній та довідковій літературі. Також ці терміни обов'язково подають у спеціалізованих перекладних і одномовних словниках і довідниках. У цій статті увагу зосереджено на представленні таких термінів в одномовних словниках лінгвістичного типу. Для цього дослідження візьмемо такі словники: Великий тлумачний словник сучасної української мови [5], Тлумачний словник сучасної української мови в 11-ти томах [6], Словник іншомовних слів [7], Український орфографічний словник [8].

У тлумачних словниках [5; 6] широко представлені прості (наприклад, *ампер*, *вольт*, *ньютон*, *ампераж*, *фарада*, *паскаль* тощо) та складні епоніми (наприклад, *ампер-секунда*, *ампер-виток*, *амперметр*, *вольт-амперний*, *мілівольтметр* тощо). Зауважмо, що в словнику подано як повні (*ньютон*, *ом*, *паскаль* тощо) так і усічені (*вольт*, *фарада* тощо) прості епоніми. Пригадаймо, що складні епоніми – це слова, утворені епонімом і ще хоча б одним терміноелементом [1, с. 53].

Характерною для складних відпрізвищевих та відпрізвищевих термінів вважатимемо словотвірну сполучуваність епонімного компонента з міжнародним терміноелементом, оскільки всі епоніми містять міжнародні компоненти, як відпрізвищеві (наприклад, *гальвано-*, *вольт-*), так і загальні (*-метр*, *-скоп* тощо).

Щодо складних епонімів, то вони належать до всіх типів описаних у статті «Будова складних і складених епонімів української фізичної термінології» [1], а саме: терміни з міжнародними елементами, які означають степінь числа, наприклад: *кіло* – 10^3 , *мега* – 10^6 ; назви вимірювальних приладів; усі інші складні епоніми з міжнародними терміноелементами можна об'єднати за компонентами *гальвано* (наприклад: *гальваногліфія*, *гальванокаустика*, *гальванокаустичний*, *гальванокліше*, *гальванопласт*, *гальванопластика*, *гальванопластичний*, *гальванопокриття*, *гальванопокривання*, *гальваностегія*, *гальваностереотип*, *гальваностереотипія*, *гальваностереотипний*, *гальванотехніка*, *гальванотипія*, *гальванохромія*) і *рентген* (наприклад, *рентгеноскопія*, *рентгеноструктурний*, *рентгенофазовий* тощо)

Найпродуктивніші з міжнародних елементів, які означають степінь числа є такі:

гіга-: *гігават*, *гігавольт*, *гігагерц*, *гігапаскаль*;

мілі-: *міліампер*, *мілівольт*, *міліом*.

У другому типі складних епонімів, назвах вимірювальних приладів міжнародних компонентів усього два:

-метр: *амперметр, вольтметр, гальванометр, омметр, вольтміліамперметр, гаусметр, джоулометр, вольтомметр, вольтметровий;*

-скоп: *вольтоскоп, гальваноскоп, гальваноскопічний.*

Зауважмо, що в словнику [5] зафіксовано випадок паралельного подання між простими усіченими відпрізвищевими термінами. Тут зафіксовано терміни *фарада* і *фарад* на позначення одиниці електричної ємності. Такий випадок є унікальним, оскільки більше ніде в літературі не зафіксовано подання орфографічних варіантів – одиниць фізичних величин. Можливо, це помилка укладачів словника [5], адже інші словники, ні загальномовні, ні спеціалізовані, не фіксують такої варіантності.

У словнику [5] виявлено 40 простих і 88 складних епонімів. Прості епоніми переважно іменники (33), хоча серед них є і прикметники (7). Серед складних епонімів переважають терміни з елементами *гальвано* (27) і *рентген* (21). Зауважмо також неповноту поданих у словнику [5] прізвищевих і відпрізвищевих термінів. Тут пропущено деякі прості епоніми на позначення операторів (*гамільтоніан, лапласіан, яacobіан* тощо), а також частину термінів з міжнародними елементами, які означають степінь числа, наприклад: *кіло, мега, нано, піко* тощо. Також порівняємо кількість виявлених епонімів з нашої вибіркою, зробленою зі спеціалізованих перекладних словників, навчальної та наукової літератури для статей [1–4]. У цій вибірці простих епонімів є 118, а складних – 137. Така кількісна різниця також свідчить про неповноту подачі простих і складних епонімів у словнику [5].

У словнику [6] бачимо подібну картину: 26 простих і 49 складних епонімів. Відсутні терміни на позначення операторів, немає епонімів з міжнародними терміноелементами *кіло, мега, нано, піко* тощо.

У Словнику іншомовних слів [7] також широко представлені прізвищеві та відпрізвищеві терміни, як прості (*ампер, вольт, ньютон, паскаль, кюрі, рентген* тощо) так і складні (*гальванотехніка, гальваноакустика, амперметр, вольтметр, ампер-година* тощо). Прості епоніми є як повні (*рентген, кюрі, бекерель* тощо), так і усічені (*вольт, фарада*), як і у тлумачних словниках [5; 6].

Зауважмо, що як і в тлумачних словниках [5; 6], складні епоніми в словнику [7] представлені усіма типами, а саме: терміни з міжнародними елементами, які означають степінь числа; назви вимірювальних приладів; складні епоніми з міжнародними прізвищевими терміноелементами *гальвано* і *рентген*.

У словнику [7] епонімів менше, ніж у [5; 6]: 22 простих і 58 складних епонімів. Прості епоніми переважно іменники (19). Серед складних епонімів також переважають терміни з елементами *гальвано* (27) і *рентген* (21). Епоніми в словнику [7] також подано не повністю. Тут такі самі лакуни, як і в [5; 6].

Подібну картину можна спостерігати і в «Українському орфографічному словнику» [8]. Тут подано як прості (*вольт, кюрі, рентген, паскаль* тощо), так і складні (*гальванометр, омметр, вольтміліамперметр, гаусметр, гігават, гігавольт* тощо) епоніми.

Як і в розглянутих вище словниках [5; 6; 7], складні епоніми в словнику [8] представлені усіма типами, а саме: терміни з міжнародними елементами, які означають степінь числа (наприклад, *мегавольт, міліампер* тощо); назви вимірювальних приладів (наприклад, *амперметр, вольтметр, гальванометр, омметр, вольтміліамперметр, гаусметр, джоулометр, вольтомметр, вольтоскоп, гальваноскоп, гальваноскопічний*); складні епоніми з міжнародним прізвищевим терміноелементом *гальвано* (наприклад, *гальваноакустика, гальванокаустика, гальванокліше, гальванопласт, гальванопластика, гальванопокриття, гальванопокривання, гальваностегія, гальваностереотип, гальваностереотипія, гальваностереотипний, гальванотехніка, гальванотипія, гальванохромія*), прізвищеві терміни з міжнародним терміноелементом *рентген* (наприклад, *рентгеноскопія, рентгеноскопічний, рентгеностробоскопія, рентгенофазний* тощо).

Прості епоніми тут так само, як і в інших розглянутих словниках, повні (наприклад, *ват, ом, паскаль, рентген* тощо) і усічені (*вольт, фарада*).

У поданні прізвищевих та відпрізвищевих термінів словник [8] так само неповний, як і попередні. У ньому подано 38 простих і 73 складні епоніми. Тут можна вказати ті самі кількісні та якісні недоліки, як і в попередніх випадках.

Окремо розглянемо електронний словник Мовно-інформаційного фонду України [9]. Цей словник одночасно має ознаки орфографічного, словника синонімів і антонімів. Тут також подано прості (наприклад, *ват, джоуль, тесла, рентген* тощо) та складні (*вольт-амперний, рентгеноскопія, рентгеноструктурний, гальванопластика* тощо) прізвищеві та відпрізвищеві фізичні терміни. Як і в усіх попередніх випадках, прості епоніми тут повні й усічені.

Складні епоніми у словнику [9] представлені всіма згаданими вище типами, а саме: терміни з міжнародними елементами, які означають ступінь числа; назви вимірювальних приладів; складні епоніми з міжнародними прізвищевими терміноелементами *гальвано* і *рентген*.

Також особливістю цього словника є те, що для кожної лексеми, у тому числі прізвищевих та відпрізвищевих термінів подано парадигму відмінювання. Приклад наведемо в Таблиці 1.

Таблиця 1.

Зразок парадигми прізвищевого терміна

Відмінок	Однина	Множина
Називний	вольт	вольти
Родовий	вольта	вольтів
Давальний	вольту, вольтові	вольтам
Орудний	вольтом	вольтами
Знахідний	вольт	вольти
Місцевий	(на) вольті, вольтові	(на) вольтах

У словнику [9] епонімів подано більше, ніж в інших: простих – 56, складних – 82. Порівнюючи з нашою базовою вибіркою для статей [1–4], можна стверджувати, що кількісно в словнику [9] прізвищеві та відпрізвищеві терміни подано досить повно, оскільки у базовій вибірці враховано орфографічну варіантність у написанні термінів. Простих епонімів тут більше внаслідок ширшого подання прикметників (21).

Отже, унаслідок опрацювання різних типів одномовних лінгвістичних словників (тлумачних, іншомовних слів, орфографічного) [5–8] ми пересвідчилися, що в цих словниках присутні прості та складні епоніми всіх типів. Щодо складених епонімів, то їх відсутність у таких словниках є закономірною, адже складений епонім – це термін-словосполучка, який має у своєму складі епонім і, щонайменше, одне загальноживане слово [4, с. 74]. Сама концепція розглянутих словників не передбачає подання в них термінів-словосполук. Складні епоніми, крім наукової та навчальної літератури, присутні в спеціалізованих одномовних та деяких спеціалізованих перекладних словниках. На основі аналізу одномовних загальних словників лінгвістичного типу [5–9] можна стверджувати, що прізвищеві та відпрізвищеві фізичні терміни в них представлено не повністю: не подано всіх термінів з міжнародними терміноелементами, що означають ступінь числа, слабо представлені прості епоніми-прикметники.

1. Микульчик Р. Б. Будова складних і складених епонімів української фізичної термінології / Роман Микульчик // Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – Серія «Проблеми української термінології». – 2007. – № 593. – С. 53–56. 2. Микульчик Р. Б. До питання про класифікацію фізичних термінів-епонімів / Р. Б. Микульчик // Українська термінологія і сучасність. – К. : КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 178–181. 3. Микульчик Р. Б. Синонімія термінів з прізвищевими компонентами у фізичній терміносистемі / Роман Микульчик // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – Серія «Проблеми української термінології». – 2008. – № 620. – С. 104–106. 4. Микульчик Р. Б. Основні структурні моделі складених епонімів фізичної термінології / Роман Микульчик // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – Серія «Проблеми української термінології» – 2009. – № 648. – С. 74–77. 5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с. 6. Словник української мови. В 11-ти тт. К. : Наук. думка, 1970–1980. 7. Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. – К. : Головна редпція «Українська радянська енциклопедія» (УРЕ), 1974. – 775 с. 8. Український орфографічний словник: понад 175 тис. слів / уклали: В. В. Чумак [та ін.]; за ред. В. Г. Сякренка. – Вид. 9-е, переробл. і доповн. – К. : Дніпро, 2009. – 1011 с. 9. Інтегрована лексикографічна система «Словники України» – 3.0 / Мовно-інформаційний фонд НАН України, К., 2008